

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ТА УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕНТНИМ РИЗИКОМ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Автор: Прасолова Світлана Павлівна, доцент кафедри банківської справи

Полтавського університету споживчої кооперації України, кандидат

економічних наук

В умовах ринкових перетворень рівень розвитку грошової системи та її основного елемента – банківського сектору значною мірою визначають реальні можливості української економіки. Тому суспільство прямо зацікавлене у стабільній роботі банків, а також у дотриманні певного ступеня ризику, притаманного різним видам їх діяльності. Проблеми, які постають перед банком, можна подолати лише застосовуючи системний підхід до управління банком в цілому і управління ризиками зокрема.

У банківській практиці ризик заведено визначати як вартісне вираження імовірності події, що викликає фінансові втрати [1;2;3;4;6;8;9;10]. Оскільки повністю уникнути ризиків неможливо, ними можна і потрібно керувати, знаходити ефективні методи та інструменти, які б забезпечили раціональну стратегію управління ризиком, його мінімізацію. ***Процес управління ризиками є системним і пов'язаним з виявленням і аналізом ризику, розробкою і вжиттям необхідних заходів щодо його мінімізації та ефективного моніторингу*** [4; 6, с.39-50].

В умовах жорсткої конкуренції банки зазнають впливу багатьох видів ризику. Огляд економічної літератури свідчить про застосування різних підходів до класифікації ризиків, але найбільш поширеним є поділ ризиків ***залежно від сфер виникнення та можливостей управління ними*** на зовнішні та внутрішні [1, с.453; 6, с.32]. До зовнішніх належать ризики, не пов'язані з діяльністю банку чи конкретного клієнта, а до внутрішніх – відповідно ті, що виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю конкретного банку. При цьому одним з основних джерел ризику для будь-якого фінансового інструменту є

ризик зміни ринкових процентних ставок, або процентний ризик¹, який вважається одним з основних внутрішніх ризиків. Це пов'язано з тим, що динаміку процентних ставок складно прогнозувати і їм властива мінливість, тому зростаючи процентний ризик перетворюється на головне джерело банківського ризику взагалі.

З іншого боку, процентний ризик за своєю природою є спекулятивним фінансовим ризиком, оскільки зміни процентних ставок можуть призвести як до прибутку, так і до збитку.

Тим самим, мінливість процентних ставок та збільшення числа банківських продуктів, які відображаються в балансі та поза балансом обумовили те, що управління процентними ризиками стало важливою часткою банківського управління. У зв'язку з цим органи, що регулюють і контролюють банківську діяльність (перш за все Національний банк України) повинні приділяти більше уваги оцінці процентного ризику, на який наражаються українські банки, що є особливо актуальним у світлі останніх рекомендацій Базельського комітету щодо вимог до капіталу банку з урахуванням ризику.

Зокрема, виділяють наступні **типи ризику зміни процентної ставки**, на які зазвичай наражається банк [2, с.175-176; 4]:

1) **ризик зміни вартості ресурсів**, який виникає через різницю в строках погашення (для інструментів з фіксованою процентною ставкою) та переоцінки величини ставки (для інструментів із змінною процентною ставкою) банківських активів, зобов'язань та позабалансових позицій. Даний тип процентного ризику впливає на доходи банку та вартість його інструментів, є невід'ємною частиною банківської діяльності і вважається досить непередбачуваним. Напрямом зниження такого ризику є встановлення лімітів відповідно до рівня ризику, обсягу конкретних портфелів банку та видів його діяльності;

¹ Ризик зміни процентної ставки – це наявний або потенційний ризик фінансових втрат для надходжень або капіталу банку, який виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок та значного зменшення процентної маржі[1, с.448; 4; 6, с. 35].

2) *ризик зміни кривої дохідності*, який виникає через зміни в нахилі та формі кривої дохідності. Даний тип ризику може мати негативний вплив на доходи банку та його економічну вартість. Банк може застрахувати свій стан від паралельних змін кривої дохідності, наприклад так: довгу позицію облігацій з терміном погашення 10 років хеджувати короткостроковою позицією векселів того ж емітента з терміном погашення 5 років, хоча можливість збитків при цьому повністю і не виключається;

3) *базисний ризик*, який виникає через відсутність достатньо тісного зв'язку між коригуванням ставок, отриманих та сплачених за різними інструментами, всі інші характеристики яких щодо переоцінки є однаковими;

4) *ризик права вибору*, який постає із наявності права відмови від виконання угоди (тобто реалізації права вибору), яке прямо чи опосередковано наявне в багатьох банківських активах, зобов'язаннях та позабалансових портфелях. Мова йде про безстрокові депозитні інструменти, які дають право вкладникам вилучати свої кошти, кредити, які позичальники можуть погасити достроково без штрафних санкцій, а також різні види облігацій і векселів з правом дострокового викупу.

У зарубіжній практиці стратегія управління процентним ризиком становить важливе завдання спеціальних банківських комітетів (зокрема, комітету з управління активами та пасивами [2, с.178]), основна мета діяльності яких – захистити прибуток банку від негативного впливу різких коливань процентної ставки.

Управління процентним ризиком включає різноманітні методики та дії, які банк може використовувати з метою зниження ризику зменшення власних коштів в результаті несприятливих змін процентних ставок. Серед методів аналізу і контролю процентного ризику можна умовно виділити *комплексні методи*, тобто такі методи, у рамках яких можуть бути реалізовані внутрішньобанківські системи аналізу и контролю ризику процентної ставки, а також власне методи аналізу й методи контролю. Найбільш відомими комплексними методами є аналіз і контроль гепу та дюрацій.

Найбільш простий і найпоширеніший метод аналізу ризику процентної ставки – це *метод гепу (GAP- від англ. розрив, дисбаланс)* ґрунтується на виділенні чутливих (до процентних ставок) вимог і зобов'язань банку (включаючи позабалансові позиції). Керування гепом полягає в утриманні відношення гепу до загальних активів у заздалегідь заданих межах. Якщо банк у стані спрогнозувати з високим ступенем упевненості загальний напрям руху ставок (їх зростання або падіння), варто вибрати межі одного знака. Якщо рух кривої прибутковості важко передбачити, варто вибрати межі різного знака. Це пов'язано з тим, що банк із позитивним (негативним) гепом одержить додатковий прибуток при зростанні (падінні) ставок та, з однаковою ймовірністю одержить прибуток чи зазнає збитків у разі, коли рух ставок абсолютно не передбачуваний. Наприклад, аналізуючи узагальнені індикатори процентного ризику українських банків за опублікованими даними в 2004 - 2006 роках у табл.1, можна зробити висновок, що збереження негативного гепу у аналізованому періоді (коефіцієнт гепу, п.3 табл.1, є меншим 1) дозволило банкам одержати додатковий прибуток (про що свідчить позитивна динаміка рівнів чистої процентної маржі, чистого спреду та рентабельності активів – пп..4, 5, 6) за умови загального зниження рівнів основних процентних ставок (пп.. 7, 8, 9 табл.1).

Таблиця 1. Аналіз індикаторів процентного ризику, на який наражались українські банки протягом 2004-2006років [5]

Назва показника	2004 р.	2005 р.	2006 р.	Відхилення від попереднього року (+;-)	
				2005 р.	2006 р.
1. Чутливі до змін процентної ставки активи(надані кредити, вкладення у цінні папери), тис. грн.	105 354	170 723	284 154	65 369	113 431
2. Чутливі до змін процентної ставки пасиви(зобов'язання банків ¹), тис. грн.	115 927	188 427	297 613	72 500	109 186
3. Коефіцієнт гепу(ряд.1: ряд. 2)-оцінка процентної позиції	0,909	0,906	0,955	- 0,003	0,049

4. Рентабельність активів, %	1,07	1,31	1,61	0,24	0,30
5. Чиста процентна маржа ² , %	4,90	4,90	5,30	0,00	0,40
6. Чистий серед ³ , %	5,72	5,78	5,76	0,06	- 0,02
7. Рівень облікової ставки НБУ(на кінець року) [7, с. 91]	9,0	9,5	8,5	0,5	- 1,0
8. Рівень середньозваженої процентної ставки за наданими банками кредитами[7, с.92]	15,2	14,6	13,6	- 0,6	- 1,0
9. Рівень середньозваженої процентної ставки за залученими банками депозитами [7, с.92]	7,4	8,0	7,0	0,6	- 1,0

¹У розрахунках як чутливі пасиви враховувалась сума загальних зобов'язань банків, оскільки виділити суму тільки таких зобов'язань, що є чутливими до змін процентних ставок за опублікованими даними є неможливим. Незважаючи на умовність розрахунку, динаміка гепу, на нашу думку, відображає реальні економічні процеси.

Враховуючи загальні тенденції українського ринку можна прогнозувати подальше зниження процентних ставок та наближення їх до світових рівнів. За таких умов українським банкам бажано зберігати негативне значення їх гепів за рахунок: скорочення термінів їх зобов'язань, збільшення частки кредитів з фіксованою ставкою, збільшення термінів вкладень у цінні папери та їх загального обсягу (особливо з фіксованими ставками) тощо.

У цілому, *основною перевагою даного методу є те, що він дозволяє отримати єдиний числовий результат на основі нескладних математичних розрахунків, що дозволяє оцінити загальні обсяги і тенденції процентного ризику.* Але, дану модель неможливо використати для повного якісного і кількісного дослідження процентного ризику, оскільки вона є статичною, враховує чутливість доходів тільки поточного періоду, нехтуючи невідповідності, що впливають на середньо- та довгострокові позиції (навіть за умови розрахунку кумулятивного гепу, який зв'язує декілька часових інтервалів), а також не враховує змін характеристик різних позицій у межах одного часового інтервалу, тобто припускає, що всі вимоги і зобов'язання переоцінюються і погашаються одночасно, тим самим повністю

² Чиста процентна маржа (рівень дохідності активів) дорівнює співвідношенню різниці процентних доходів та витрат і суми загальних середньорічних активів, що множиться на 100.

³ Чистий серед (рівень дохідності процентних операцій банку) дорівнює : [(Процентні доходи : Процентні активи) x 100] - [(Процентні витрати : Процентні зобов'язання) x 100].

ігноруючи базисний ризик. Крім того, динаміка структури балансу та процентного прибутку не може бути повністю проаналізована на основі статичної моделі.

У цілому *модель управління гепом доцільно використовувати для дослідження різних сценаріїв змін процентних ставок відносно статичних моделей розриву балансу банку*. А саме, виходячи з лімітів на відносний геп (коефіцієнт гепу), можливе встановлення системи операційних лімітів окремо за видами інструментів. При встановленні цільового значення й лімітів гепу слід мати на увазі інерційність структури балансу банку. Оскільки різка зміна відносного гепу уявляється неможливою, не слід вибирати цільове значення гепу дуже високим навіть в умовах абсолютної передбачуваності руху ставок на короткостроковий період.

Наступним комплексним методом аналізу процентного ризику є *метод аналізу дюрацій*⁴, який ґрунтується на її властивості відображати чутливість поточної вартості фінансового інструмента до зміни процентних ставок: чим більша дюрація фінансового інструмента, тим більш чутлива його поточна вартість до зміни ставки (за інших однакових умов). Різниця між середньою дюрацією активів і пасивів на кожному часовому інтервалі характеризує позицію, яку займає банк стосовно процентного ризику на цьому інтервалі. При оцінці отриманих результатів необхідно враховувати, що активи і пасиви банку відрізняються за величиною у межах розміру власного капіталу. З цієї причини як відносний показник позиції доцільно використовувати дисбаланс дюрацій, нормалізований на величину власного капіталу банку. Як абсолютну оцінку процентного ризику приймають можливу зміну економічної вартості банку в результаті процентного стрибка.

⁴ *Стандартна дюрація (дюрація Маколлі)* — середньозважений за сумою термін погашення фінансового інструмента. Як фінансовий інструмент залежно від цілей дослідження можуть використовуватись: будь-яка вимога чи зобов'язання, портфель цінних паперів, сумарні активи, сумарні пасиви тощо [1, с.481; 6, с.287-288]. Для оцінки процентної чутливості складних фінансових інструментів може також застосовуватися *ефективна дюрація* — відношення відносної зміни ціни до зміни процентної ставки, визначена на основі відповідних статистичних даних про залежність між зміною ринкової ціни цього фінансового інструмента і зміною процентної ставки.

Керування дюраціями (контроль дюрацій) аналогічне контролю гепу і полягає у встановленні цільового значення і лімітів на нормалізований дисбаланс дюрацій чи на відношення дюрацій активів до дюрацій пасивів. При цьому також варто мати на увазі інерційність структури вимог і зобов'язань. У цілому, незважаючи на ряд переваг даної моделі, вона майже не використовується банками у повному обсязі. Це пов'язано з тим, що вона не враховує базисний ризик і тому для підтримки необхідного співвідношення середньозважених термінів погашення активів та зобов'язань, необхідно часто видозмінювати баланс та регулювати його за допомогою хеджування чи зміни інвестиційної стратегії.

Таким чином, комплексні методи оцінки процентного ризику – управління гепом та дюрацією, мають ряд недоліків, а саме: точність аналізу є низькою, особливо на довгостроковий період та при великих змінах процентних ставок; майже повністю ігнорується базисний ризик; не враховується залежність непроцентних прибутків від процентних ставок. З іншого боку, враховуючи простоту математичних моделей вказаних методів, вони можуть використовуватись для загальної оцінки процентного ризику та його величини, а також для управління процентним ризиком на основі визначення та встановлення системи лімітів, яка дозволить врахувати всі можливі джерела процентного ризику та, відповідно, зменшити негативний вплив змін ринкових процентних ставок на доходи та зміну економічної вартості капіталу банку (на основі методу дюрації).

Для більш детального якісного та кількісного дослідження процентного ризику, перш за все базисного та ризику зміни кривої дохідності доцільно використовувати метод моделювання, який включає цілу групу різноманітних методів, базованих на детальному описі властивостей усіх або основних фінансових інструментів у портфелі банку, важливих з погляду процентного ризику і породжуваного грошового потоку

(наприклад, метод ефективної границі⁵). Моделювання може бути статичним і виконуватись, виходячи з наявної структури балансових і позабалансових вимог і зобов'язань у припущенні про припинення, починаючи з поточного моменту, операцій із залучення і розміщення коштів. Динамічне моделювання виконується, виходячи з наявної структури балансових і позабалансових вимог і зобов'язань, передбачуваних у майбутньому операцій із залучення й розміщення коштів.

Основою методів моделювання є опис усіх властивостей фінансових інструментів, що впливають на грошовий потік за цими інструментами. На основі такого опису з урахуванням передбачуваного руху процентних ставок (для динамічного моделювання) і передбачуваної зміни залишків на рахунках балансового і позабалансового обліку можливе проведення моделювання з використанням спеціального програмного забезпечення. У результаті проведеного моделювання можливе одержання основних звітів за станом на зазначену дату (період) у майбутньому (балансу, звіту про прибутки і збитки, графіку гепу тощо). Це дає банку можливість відстежувати зміни економічних показників діяльності банку за різних економічних умов та вибирати найприйнятніший для банку варіант, оцінювати ймовірність настання найгіршої ситуації та, відповідно розробляти адекватний план дій. При цьому великі банки можуть розробляти власні моделі, які найбільш точно враховують специфіку їхньої діяльності, а середні та малі – користуватися вже створеними моделями.

У цілому, недоліком моделювання є те, що даний методом управління процентним ризиком є досить складним, оскільки передбачає розробку великої комплексної динамічної моделі балансу банку з урахуванням багатьох змінних (наприклад, паралельного руху кривої

⁵ Метод ефективної границі – CAPM (Capital Asset Pricing Model) В межах методу розглядається ефективність стратегії залежно від пов'язаного з нею ризику. Як показник ефективності стратегії береться математичне очікування поточної або майбутньої вартості грошових потоків чи іншого фінансового показника, пов'язаного з прибутком і власним капіталом. За показник ризику, пов'язаного із заданою стратегією, приймається стандартне відхилення очікуваної ефективності. При аналізі процентного ризику як випадковий фактор, що викликає розкид ефективності кожної стратегії, розглядають рух кривої прибутковості [1, с.486].

дохідності, обсягів класифікованих за рівнем ризику активів, термінів їх погашення, структури зобов'язань тощо). Таке моделювання ставить досить високі вимоги до автоматизованої інформаційної системи банку, повноти і точності використаної інформації. Крім того, моделювання дуже залежить від зроблених припущень та точності оцінки ймовірності результатів, отриманих іншими методами. Тому, до моменту отримання суттєвих позитивних результатів може пройти набагато більше часу, ніж прогнозується.

Для управління та мінімізації ризику зниження вартості ресурсів найбільш прийнятним є метод хеджування процентного

ризик⁶. Хеджування чи передача ризику виконується, як правило, на організованих фінансових ринках (біржах, в електронних системах торгівлі) або на двосторонній основі. Безпосередньо захисту від процентного ризику стосуються такі похідні фінансові інструменти, як процентні ф'ючерси, процентні опціони, процентні свопи тощо. Але взагалі, внаслідок взаємозв'язку ціни активу і процентної ставки за ним захист від процентного ризику можна забезпечити шляхом купівлі - продажу інших похідних фінансових інструментів (ф'ючерсів і опціонів на цінні папери і валюту, валютних свопів, ф'ючерсів на індекси ділової активності і т. ін.).

Використання даного методу у практиці управління процентним ризиком також має власні *недоліки, пов'язані зі складністю його застосування на довгостроковий період (внаслідок низької ліквідності довгострокових похідних фінансових інструментів), а також неможливістю врахування додаткових істотних ризиків, пов'язаних з використанням похідних інструментів.*

⁶ Хеджування процентного ризику — це передача його іншій стороні шляхом купівлі і/чи продажу похідних фінансових інструментів (процентних ф'ючерсів, опціонів свопів тощо).

Таким чином, для створення ефективної системи управління процентним ризиком банку, що включає виявлення, кількісну оцінку, моніторинг та оптимальне збалансування окремих елементів та типів ризику, необхідно враховувати наступні основні аспекти:

- аналіз процентного ризику банку представляє собою складний процес, який не може бути зведений до однієї методики чи набору формул. З урахуванням визначених вище позитивних та негативних характеристик окремих методів оцінки процентного ризику рекомендується:
 - для загальної оцінки обсягів і тенденцій процентного ризику на короткострокових часових інтервалах застосовуються методи аналізу гепу та дюрацій банку. При цьому модель управління гепом доцільно використовувати для дослідження різних сценаріїв змін процентних ставок відносно статичних моделей розриву балансу банку, а модель управління дюраціями – для обліку ефекту зміни економічної вартості банку;
 - для більш детального якісного та кількісного дослідження процентного ризику, перш за все базисного та ризику зміни кривої дохідності доцільно використовувати метод моделювання;
 - для управління та зниження ризику зниження вартості ресурсів найбільш прийнятним є метод хеджування процентного ризику на основі передачі його іншій стороні шляхом купівлі чи продажу похідних фінансових інструментів (процентних ф'ючерсів, опціонів свопів тощо);
- реалізація більшості методів аналізу і контролю процентного ризику не можлива без високоякісної автоматизованої банківської системи. В такому разі під її якістю розуміють не технічні можливості, а повноту і точність інформації, що міститься в ній;
- різні методи аналізу процентного ризику можуть давати різні результати. Керівництво банку має визначити методи, результати яких будуть враховуватися при прийнятті рішень. Формальне визначення цієї

процедури пояснюється тим, що збирання усієї необхідної для аналізу інформації може поєднуватися з підвищеною трудомісткістю для багатьох підрозділів, тому керівництво банку має зажадати виконання цієї процедури з визначенням відповідальних осіб;

- управління ризиком права вибору, а також процес контролю і обмеження загального процентного ризику полягає у розробці обґрунтованої системи лімітів і сублімітів, встановлених як по відношенню загального рівня процентних ризиків, так і за типами фінансових інструментів, за часом здійснення операцій, у розрізі філій, відділень тощо. Формальне визначення необхідного і достатнього набору лімітів, на нашу думку, дасть змогу ефективно обмежувати процентний ризик без значного зниження гнучкості фінансової політики.

У цілому, мета управління процентними ризиками полягає в тому, щоб рівень цих ризиків відповідав лімітам, встановленим банком, внутрішнім інструкціям та характеру діяльності банку навіть в тому випадку, якщо процентні ставки зміняться. Банки повинні розробляти відповідні процедури, які дозволять підтримувати процентний ризик у межах даних лімітів або змінювати ліміти, які є невідповідними. Така система лімітів повинна працювати таким чином, щоб усі позиції, які перевищують встановлені ліміти, розглядались вищим керівництвом банку.

Тим самим, врахування зазначених, а також інших специфічних умов при розробці політики управління процентним ризиком комерційного банку дозволить не тільки знизити ризикованість, але й підвищити ефективність діяльності українських банків.

Література:

1. Банківський менеджмент: Підручник /За ред.. О.А. Кириченка, В.І. Міщенко. – К.:Знання, 2005. – 831 с.

2. Грюнинг Х. Ван, Брайнович Братанович С. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 304с.
3. Козьменко С.М., Шпиг Ф.І., Волошко І.В. Стратегічний менеджмент банку: Навчальний посібник. - Суми: ВТД „Університетська книга”, 2003. – С. 375 – 403.
4. Методичні вказівки з інспектування банків „Система оцінки ризиків”, схвалені постановою Правління НБУ від 15.03. 2004 р. №104 /База даних інф.-довід. системи „Ліга-закон”. Ел. читальний зал ПУСКУ.
5. Основні показники діяльності банків України на 1 лютого 2007 року // Вісник Національного банку України. – 2007. - №3. – С.70.
6. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент банку: Підручник. – 2-ге вид., доп і перероб. - К.: КНЕУ, 2004. – 468 с.
7. Процентні ставки // Бюлетень Національного банку України. – 2006. - №12. – С.91 - 92.
8. Панова Г.С. Анализ финансового состояния коммерческого банка. М.: Финансы и статистика, 1996. – С. 140 – 152.
9. Синки Дж. Управление финансами в коммерческих банках. – М.: Catallaxy, 1994. – 820 с.
- 10.Роуз Питер С. Банковский менеджмент. Пер. с англ. со 2-го изд. – М.: «Дело ЛТД», 1995. – 768 с.

